

III. Selim Dönemi'nde Humbaracı Ocağı'nda Yapılan Düzenlemeler

Military Reforms of the Bombardier Corps (Humbaracı)
During the Reign of Selim III

Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU*

Makale Bilgisi	Article Info
Başvuru: 15 Haziran 2016	Recieved: June 15, 2016
Kabul: 14 Temmuz 2016	Accepted: July 14, 2016

Özet

III. Selim Osmanlı padişahlarının yenilikçilerinin öncüsüdür. Döneminde birçok ıslahat yapılmış ve bunlar arasında da askeri alanlarda olanlar büyük önem taşımaktadır. Osmanlı ordusunu düzene sokmaya çalışırken Humbaracı Ocağını da ele almıştır. Bu ocakta özellikle 1792'de yapılan yenilik temel oluşturmaktadır. Hemen arkasından 1797'de söz konusu yeniliklere eklemeler yapılarak eksiklikler ve aksaklıklar önlenmeye gayret edilmiştir. İşte burada Humbaracı Ocağı'nda 1792 ve sonrasında yapılan yenilikler anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: III. Selim, Humbaracı Ocağı, Kanunname, Humbara, Tımarlı.

Abstract

Sultan Selim III was the pioneer of the reformers. During the period of his rule, a number of reforms were carried out and especially military reforms had great importance. As he ordered the Ottoman Army, he handled Bombardier corps (Humbaracı) in which reform of 1792 based. Soon afterwards, additional reforms

* Prof. Dr., A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, hamisezer@yahoo.com

were carried out in 1797 in order to prevent shortfalls and troubles. In this paper we will discuss the reforms of 1792 and afterwards in Bombardier corps.

Keywords: *Selim III, Humbaracı Ocağı, Kanunname, Humbara, Tımarlı.*

Sultan III. Selim 7 Nisan 1789'da tahta çıktı. Tahta geçtiği sırada Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile savaş halinde idi. Yenilikçi bir padişah olan III. Selim bu sorunu çözümledikten sonra devlette yeni düzenlemeler yapma fırsatı buldu. Yaptığı düzenlemelerden dolayı aslında kurduğu ordunun adı da olan “*Nizam-ı Cedid*” dönemin ismi olmuştur¹.

Yeniçeri Ocağının bozulması nedeniyle savaşlarda başarısızlıklar yaşanması, III. Selim'i askeri ıslahatlar yapmaya sevk eden asıl unsurdur. Yeniçeri Ocağının ıslah edilemeyeceğinin farkında olan III. Selim, Nizam-ı Cedid adı verilen yeni talimli birlikler oluşturmaya karar verdi².

Düzenli ve Avrupa usullerine göre kurduğu Nizam-ı Cedid Ordusu gibi yaptığı birçok yenilik girişimlerinin dışında askeri alanda Humbaracı ve Lağımçı ocaklarının ıslah edilmesine de çalışıldı.

Farsça “*hum-i paradan*” (içine para konan küp) bozma olan humbara (kumbara) askeri terim olarak demirden yapılmış, içine patlayıcı madde doldurulan yuvarlak bir çeşit mermiye verilen isimdir. Farklı ağırlıklarda ve büyüklüklerde. El ile atılanlara “*humbara-i dest*” havan ile atılanlara “*humbara-i kebir*” denilmektedir. Bu mermiyi havan topu ile kullanan topçuya humbaracı, bunların bağlı olduğu ocağa da *Humbaracı Ocağı* adı verilmektedir. Kapıkulu Ocağına bağlı olan humbaracı sınıfının XV ve XVI. yüzyılda kurulduğu tahmin edilmektedir³.

Humbaracıların asıl bölümünü oluşturanlar kapıkulu sınıfları gibi maaşlı değil, tımar sahibi idiler. Bunlar devlet merkezinde bulunmayıp kalelerde hizmet ederlerdi. Bu sınıftakilerin tımarları kaleleri çevresinde bulunuyordu. Tımarlı humbaracıların amiri merkezde bulunan humbaracıbaşı idi⁴.

¹ Musa Çadırcı, “Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid Ortasının Teşkili ve Nizam-ı Cedid Askeri Kanunnamesi”, *Belleten*, XXXV/141, Ankara, 1972, s.1-13, Yücel Özkaya, “III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.I/1, 1963, s.145-156, “Orta Anadolu'da Nizam-ı Cedid'in Kuruluşu ve Kaldırılışı”, *100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, s.509-536.

² Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Nizam-ı Cedid 1789-1807, Ankara, 1988, “Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar”, *Tarih Vesikaları*, 1/6 (1942), s.415-425, 1/8 (1942), s.104-111, II/11(1943), s.342-351, II/12 (1943), s.424-432.

³ M.Cavid Baysun, “Kumbaracı”, *İslam Ansiklopedisi*, c.6, Ankara, 1993, s.982-985, Ahmet Hallaçoğlu, “Humbaracı”, *DİA İslam Ansiklopedisi*, c.18, Temmuz 1998, s.349-350.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, II, Ankara, 1984, s.117-120.

Kuruluşundan itibaren dirlikler tarafından finanse edilen Humbaracı Ocağı, özellikle 1689'dan sonra sipahilerdeki bozulmaya maruz kalmıştı. 1731 yılında bu ocağın bir bölümü, Kont Bonneval⁵ tarafından Avrupa tarzında yeniden teşkilatlandırıldı. Humbaracı Ahmet Paşa, tımarlı humbaracılardan ayrı olarak maaşlı bir birlik oluşturmanın yanında, ocağa yetenekli Boşnaklar arasından asker seçmiş ve yeni talimgâhlar ve kışlaların yanı sıra gerekli olan humbara ve merminin üretilmesi için bir fabrika da kurulmuştu⁶. Ahmet Paşa, Osmanlı hizmetinden ayrılana kadar Humbaracı Ocağı her yüz kişiden oluşan altı ortadan oluşturulmuş bir yapıya dönüştürüldü. Bunların 300'ü maaşlı 300'ü tımarlı humbaracılardan meydana gelmekteydi⁷. Ocakta, I. Abdülhamit döneminde De Tott'un 1783 ve 1784 yıllarındaki ıslah çalışmaları söz konusu oldu. Ancak, iyi sonuç alınamamış ve III. Selim tahta geçtiğinde humbaracılar askeri bakımdan tamamıyla yararsız hale gelmişti⁸. 1792 Eylülünden itibaren Humbaracı Ocağının Auber ve Cuny'nin yardım ve önerileri doğrultusunda ıslah edilmesi için yoğun çaba gösterildi. Haliç'in kuzey kıyısındaki Hasköy ve Sütlüce'de yeni kışlalar, ahırlar ve cephanelikler inşa edildi. Diğer ocaklarda olduğu gibi, idari ve mali işlerden sorumlu olmak üzere bir nazır atanırken, ocağın eski sorumlusu humbaracı başının yetkileri sadece askeri işlerle sınırlandırıldı. Bir bakıma, Humbaracı Ocağının nazırı diğer ocak nazırlarından daha güçlüydü, zira mesleğinde yetersiz olduğunu veya kuralları ihlal ettiğini düşündüğü dizdarı Divan'a danışmaksızın görevinden alma yetkisine sahipti. Dolayısıyla diğer ocaklarda müşterek komuta söz konusuysen, humbaracılar da nazır en üst rütbeli subay, dizdar ise onun astı konumundaydı⁹. Bu dönemde çıkarılan kanunla Humbaracı Ocağı için öngörülen yeni teşkilatlanma biçimi, bu ocağın askeri görevlerinin özel niteliği gereği diğerlerinden farklı olduğunu göstermektedir. Ocakta toplam 50 humbara bulunmaktaydı. Bunların her birine bir halife komutasındaki yine 9 acemi tarafından desteklenen humbaracı takımları tayin edilmişti.

⁵ M. Cavid Baysun, "Ahmet Paşa Bonneval", *İslam Ansiklopedisi*, c.I, s.199.

⁶ Stanford J Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, çev. Hür Güldü, İstanbul, 2008, s.163-164.

⁷ Stanford J. Shaw, *a.g.e.* s.119-120.

⁸ Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s.163, Ahmet Hallaçoğlu, *a.g.m.* s.350.

⁹ Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s.164, 9 Safer 1207-27 Eylül 1792 Humbaracı Kanunnamesinin tam metni için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi, Cevdet Askeriye, No:132/5864*, özeti için bkz. Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. VI, 1309, s.356-358. Show, *a.g.e.*, s.164'te kanunnamenin aslının Hatt-ı Hümayun, no:3727 ve ekinin 3728'de kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Ancak, yaptığımız incelemeler sonucu, 3727'de kayıtlı olan kanunname 1797'de yapılan düzenleme ile ilgili olup, 3728'de ek olarak belirtilen belgeler de 3727'nin devamıdır. 3728 kayıdı da sanki ayrı bir nizamname gibi algılanmaktadır. Fakat kanunname metni 3728'de devam etmektedir.

Takımlar her biri toplam 191 subay, er ve kalfadan oluşan ser-halife komutasındaki beş bölüğe ayrılmıştı. Bu teşkilat yapısı dâhilinde 450 humbaracı, 450 acemi, 50 kalfa ve beş ser-kalfa ile idari memur, dizdar ve üç ast subay olmak üzere toplam 960 kişi mevcuttu. Ne zaman ocağa yeni top ve humbaralar eklense, bunlar için yeni bölükler ihdas edilir, böylece mevcut bölüklerin hacim ve yapıları çıkarılan kanunda öngörülen halleriyle kalmış olurdu¹⁰.

Yukarıda içeriğinden bahsedilen düzenlemeler ile ilgili yazılı eserlerde kısaca bahsedilmiş, detayları verilmemiştir. Bu çalışmamızda söz konusu kanunnamenin detaylarından ve devamında ona yapılan eklerden bahsedilecektir. 1792-93'teki düzenlemeden sonra 1797 yılında kanunnameye yeni eklemeler yapılmıştır. Ayrıca bunu da ele alacağız. Böylece III. Selim döneminde Humbaracı Ocağında aslında çok daha detaylı bir düzenleme yapıldığı anlaşılacaktır. Kaynak olarak da yazılmış eserlerin dışında özellikle Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunan ve içerisinde bu nizamnamelerin örneklerinin yer aldığı bir yazma ve arşiv belgeleri kullanılacaktır¹¹.

Humbaracı Ocağına ait 1792-93(1207) tarihinde hatt-ı hümayunla humbaracı ve lağımçı ocakları kanunnamelerine yapılan bazı yeni kurallar getirildi. Bu hatt-ı hümayunda özellikle Ocağın bozulmasının sebepleri açıklanmaktadır. Buna göre; Humbaracı Ocağı, zeamet ve tımarlı humbaracılardan oluşurken ayrıca yevmiyeli asker de yazılmaya başlamıştı. Ancak, Ocağın kanunname şartlarına uyulmadan humbaracı dirlikleri, rica ile humbaracıbaşılara yakınlıkla uygun olmayan kişilerin ellerine geçmeye başladı. Bu durum Ocağa zarar vermekteydi. Seferlerde humbaracı bulunmaz hale gelmişti. Ayrıca, humbaracıbaşılığa da beceri ve bilgisi eksik kişiler, kayırma yoluyla görevlendiriliyordu. Bunlar da Ocak düzenine uymayarak menfaatlerini düşünmüşlerdi. Yeteneği olmayan kişileri akçe karşılığı Ocağa asker yazmışlardır. Bütün bunlar Humbaracı Ocağının bozulmasına sebep olmuştur¹².

¹⁰ Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s.165.

¹¹ Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Yazmalar, no: Y-534. Söz konusu yazma yayınlanmıştır. Bkz. Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, Ankara, 2012. 1792 kanunnamesi eserin 17-27. Sayfalarında yer almaktadır. Yazmadaki belgeler, sözünü edeceğimiz kanunnamelerin birer nüshasıdır. Fakat tarihleri verilmemiştir. Ayrıca, Kemal Beydilli- İlhan Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri*, Ankara, 2001, s.52-53'te ve 72-73'te aynı kanunnamenin bir özeti yer almaktadır. Biz hepsinden faydalanmaya çalıştık.

¹² Bu hatt-ı hümayunun orijinali BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/ 5864'de kayıtlıdır. 9 Safer 1207 (26 Eylül 1792) tarihini taşımaktadır. Yazma, s.8, Koç-Yeşil, *a.g.e.*, s-17.

Yapılan bu düzenlemeyle getirilenler şunlardır:

Bundan sonra humbaracıbaşı sebepsiz yere azl ve tayin edilmeyecekti. Humbaracı askeri İstanbul'da bulunacak, devamlı eğitim alacaktı. Tevcihatlar kayırma ile olmayıp, hak edene ağalarının arzıyla yapılacaktı. Devlet ileri gelenlerinden biri Humbaracı Ocağına nazır atanacaktı.

Tımarlı ve yevmiyeli humbaracı askerlerinin defterleri ayrı ayrı tutulacak ve nazıra teslim edilecekti. Humbaracıbaşılık rütbesini almış kişi rüşvet ve fesattan uzak duracaktı. Nizam şartlarını uygulayabilecek, askeri idare edebilecek humbaracı başı olmuş biri Ocağa Ağa tayin olacaktı. Humbaracı askerine mahsus Ok Meydanı veya Kâğıthane'de bir humbaracı kışlası inşa olunacaktı.

1793 baharından itibaren tımarlı ve yevmiyeli bütün humbaracı askeri İstanbul'da bulunacak nazır ve ağa aracılığıyla yoklaması yapılacak, mevcut olmayanların yevmiyeleri hazineye kalacak, tımarlarına el konulacaktı. Mevcut olanlar ise imtihana tabi tutularak, başarılı olanların gelirleri bırakılacak, hak edenler subaylığa getirilecekti¹³.

Humbaracı askerleri subaylarıyla beraber daima kışlalarında oturacak, vilayetlerine gitmeyecek ve başka işlerle uğraşmayarak, askeri eğitimle meşgul olacaklardı. Askerler sınava tabi tutulacak yetenekli olanlar ve çalışma azmi gösterenlerin gelirlerine dokunulmayacaktı. Yoklama sırasında evli olup olmadıkları araştırılacak, çoluk-çocuk sahibi evli kişiler yeniden ocağa alınmayacaklardı. Bu hususa nazırın ve humbaracıbaşının özen göstermesi gerekiyordu. Subaylar dışındaki askerlerin bekâr olması şartı getirilmişti.

Humbara adedi 50 idi. 50 adet humbaraya 500 asker humbaracı 250 asker de acemi(mülazım) yazılacak, daima kışlalarında bulunacaktı. Toplam 750 askerden fazlası nazır ve ağa aracılığıyla bekâr, yetişkin ve yetenekli kişilerden seçilecekti. Yeni yazılacak olanlardan bir humbaraya 15 asker lazım ise 10 kişisi humbaracı beşi de acemi, 10 humbaracının biri halife dokuzu da yamak olacaktı.

Her humbaranın bir özel işareti bulunacaktı. Ona bağlı olan askerler de o işaretle talim yapacaktı. Humbaranın bir yere gitmesi gerekirse askerleri de gerekli mühimmatla birlikte gidecek, eksik asker olursa ocaktan çıkarılacaktı. Her beş humbaranın askerlerinin üzerine onları idareye serhalife adıyla bir subay belirlenecekti. Bu beş humbara ve askerlerinin imal

¹³ BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/5864, Yazma, s.9.

ve yerleşiminden ser-halife sorumluydu¹⁴. Ayrıca, bir ocak kethüdası, bir çavuş bir de alemdar tayin edilecekti. Sadık bir kişi nazır tarafından dışarıdan seçilerek ocağa kâtip atanacaktı. Kâtip ocakla ilgili yazışmaları yapmakla görevliydi. Söz edilen bu ocak subayları sebepsiz olarak tayin veya azl edilmeyecek, kurallara aykırı davranmadıkları süre daimi olacaklardı. Kurallara aykırı davrananlar ise azl edilmekle kalmayıp idam edileceklerdi.

Ocakta görev değişimi ya da kademe atlama ise şöyle gerçekleşecekti:

Humbaracı başı ölüm, cezalandırılma, ihtiyarlık, sakatlık, emeklilik gibi sebeplerle görevden ayrıldığında yerine ocak kethüdası humbaracı başı olacaktı. Çavuş kethüda, alemdar çavuş yerini alacaktı. Alemdarlık ser-halifelerden usulüyle eskisine, ser-halifelik ser-halifenin idaresindeki beş adet humbara halifelerinden eskisine, halifelik de yamaklardan gereken kişiye verilecekti. Yamaklardan biri halife olunca eksik olmaması için acemilerden öncelik sırası olan yamak yerine gelecekti. Bu suretle bir humbaraya tayin olunan yamaklardan biri halife olunca, asıl tertip edilmiş yamak kaç kişi ise düzenin bozulmaması için mülazımlardan mülazım-ı evvel yamak olacak, dışarıdan isteyenlerden biri yeniden mülazemete alınacaktı. Buna göre;

Humbaracı başı
↓
Ocak Kethüdası
↓
Çavuş
↓
Alemdar
↓
Ser-halife
↓
Halife (5 kişi)
↓
Yamak (9 kişi)
↓
Mülazım(acemi)

¹⁴ BOA. Cevdet Askeriye, no:132/5864, Yazma, s.9.

Acemi (mülazım) yazımında ise birisi karakollukçu, biri aşçı, bir saka, iki azabcı yazılacak azabcıların kabiliyetlisi baş mülazım, diğeri mülazım-ı sani, saka mülazım-ı salis ve aşçı mülazım-ı rabi, karakollukçu mülazım-ı hamis kabul edilecekti. Humbaracılar ve mülazımlar ayrı kabul edilmeyip humbara hizmetinde birlikte hareket edeceklerdi. İki azabcının görevi humbarayı arabasına koyarak, atları bağlayarak bir yere götürmek ve atlara bakmaktı¹⁵. Görevlerini ihmal edenler, tembellik yapanların yevmiyeleri kesilerek oaktan atılacaktı.

Humbaracı askerlerine ait olarak inşa edilecek kışlada her humbaranın halife ile yamak ve acemilerine bir oda, bir mutfak, ser-halifenin idaresinde olan beş humbara askeri için ayrı ayrı mutfaklar ile odaları bir daire olacaktı. O dairede ser-halife için ayrı bir oda beş humbaraya tedbir için ikişer attan on ata yetecek kadar bir ahır ve kışlanın yakınında 50 humbara arabalarını ve gerekli mühimmat, barut ve diğeri malzemeleri koruyacak büyüklükte mahzenler, beş vakit namazı kılmak için bir mescit inşa edilecekti. Mescide bir imam ve bir hoca tayin edilecekti. İmam ve hocaya uygun bir ücret bağlanacaktı. Humbaracı askerleri barış zamanında kışlalarında, sefer sırasında ordudaki görevlerinde eksiksiz bulunacaklardı. Savaş zamanı imam ve hocaları yanlarında gidecekti¹⁶.

Ücretlere gelince;

Humbaracı başı, yıllık 7500 kuruş maaş ve 2500 kuruş da yiyecek, erzak ücreti alacaktı. Üzerinde humbaracı zeamet veya tımarı var ise hassa olarak kaydedilecekti. Humbaracı askerinin sayısının artması gerekirse humbaracı başının da maaşına zam yapılacaktı.

Kâtibe, 1500 kuruş maaş 500 kuruş da yiyecek, erzak için verilecekti.

Nazıra, zaten yüksek devlet görevlisi olduğundan ek ücret verilmeyerek Nezaret masrafları için yıllık 6000 kuruş, Ocak kethüdası, çavuş, alemdar, ser-halife(10 kişi) ve halifelere(50 kişi) getirisi yüksek zeametler tahsis edilecekti.

Bundan böyle humbaracı subaylardan boşalan tımarlar başkasına verilmeyerek zabt edilecek, çocuğuna da kalmayacaktı. Fakat, subay çocukları isterlerse acemi olabilecekti.

Zeamet ve tımarların hasılatları nazır ve ağa aracılığıyla incelenerek az olanlar boşta kalan tımar ve zeametler eklenerek arttırılacaktı. Buna göre;

¹⁵ BOA. Cevdet Askeriye, no132/5864, Yazma, s.10

¹⁶ BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/5864, Yazma, s.10

Kethüdanın zeameti 4500 kuruşa,
 Çavuşun zeameti 2000 kuruşa,
 Alemdarın zeameti 1500 kuruşa
 Ser-halifelerin zeameti 1000 kuruşa¹⁷,

Halifelerin 750 kuruşa çıkarılacaktı. Bu miktarlar yeterli gelmez ise arttırılacaktı¹⁸.

Ağustos-Eylül 1792'den (1207 muharremi) itibaren zeamet ve tımar, birisi vazgeçmediği ve humbaracılık kaydı silinmediği sürece defterhanede kayıtlı kalacaktı. Humbaracı zeamet ve tımarları kesinlikle azaltılmayacaktı.

Yevmiyeli askerlerin ücretleri de şu şekilde düzenlendi: Her humbaranın halifesinden başka dokuz yamaktan;

Birinciye 24 akçe, ikinciye 26 akçe, üçüncüye 28 akçe, dördüncüye 30, beşinciye 32, altıncıya 34, yedinciye 36, sekizinciye 38 ve dokuzuncuya 40 akçe yevmiye verilecekti. Beş kişi acemi (mülazım) yevmiyeleri 20 akçe olarak belirlenmişti. Eski yevmiyeli askerlerin de yevmiyeleri bu düzenlemeye göre yenilenecekti.

Humbaracıların ellerine verilecek arzlarda isim ve şöhretleri, eşkalleri, vilayetleri, kimin oğlu oldukları, doğum yerleri yazılı olacaktı.

Bundan sonra subayların haricinde humbaracı askeri yavaş yavaş yevmiyeli hale getirilecekti. Zeamet ve tımar subaylara ait olacaktı. Yevmiyeli humbaracı askerleri ve acemilere(mülazım) her gün yüzer dirhemden ikişer ekmek¹⁹ ve beşer para katık parası devlet tarafından ödenecekti. Humbaracılara ait giyecekler de yılda bir kere devletçe diktirilip verilecekti. Humbaracı ve acemi giyecekleri birbirinde farklı olacaktı.

Askerlerin ücretleri aydan aya nazıra teslim edilecek, o ağa ve kâtibin ücretini kendilerine bizzat verecek, askerlerin ücretleri ise kışlada kâtip aracılığıyla ellerine dağıtılacaktı. Bir askerın maaşını sipariş üzerine kimse alamayacaktı. Aylık zamanında mazereti olup bulunamayanların ücretleri defteriyle diğer aya kadar nazıra emanet verilecekti.

Savaş ve barış zamanlarında bu askerlerden kaçan olur ise buldukları yerlerde cezalandırılacaklardı. Humbaracı yazılıp sonradan vazgeçen kişinin elinden o güne kadar kendisine ödenen yevmiye geri alınacaktı.

¹⁷ BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/5864, Yazma, s.10

¹⁸ BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/5864, Yazma, s.11

¹⁹ BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/5864, Yazma, s.11.

Kışlada odalarda kandil, mum, süpürge, odun, kömür gibi malzemelerin masrafları da yıllık 100'er kuruştan 5000 kuruş devlet tarafından ayrıca tahsis edilecekti. Bu para ser-halifelere teslim olacak, onlar harcamaları yapacaktı²⁰.

Halife olanlar kendi askerlerini her gün yoklayacaklardı. Ayrıca, artık humbaracı askerinin tımarlısı süvari, yevmiyelisi piyade olacaktı.

Barış zamanında her gün 10 humbaracı askeri talim yerinde ser-halife ve halifeleriyle dönüşümlü olarak eğitim yapacaklardı. Boş günlerde vaktini top, tüfek atmak, geometri öğrenmek gibi işlerle geçirecekti. Bu askerlerden sakatlanıp iş göremez hale gelenler yevmiyeleri miktarı ile emekli olacaklardı. Sefer olmadığı zaman tedbir olarak 50 humbaraya iki adetten toplam 100 adet at daima humbaracı kışlasında bulundurulacaktı. Atlar, humbaranın işaretini taşıyacaktı. Masrafları devlet tarafından karşılanacak, bakımlarından ser-halifeler sorumlu olacaklardı. Her humbaraya ait mühimmatın da taşınması için birer cephane arabası bulunacaktı.

Yeni yazılacak 500 adet yevmiyeli humbaracıların 10 adedi bir takım kabul edilecekti. Yazılacak askerın güçlü, yetenekli, cesur olmasına dikkat edilecekti. Askerler arasında kavga olmayacak olursa subayı tarafından cezalandırılacaktı. Askerlere ne yapacakları, cezaları, gece-gündüz çalışacakları söylenerek bu şartlara yemin ettirildikten sonra deftere yazılıp ocağa dahil edileceklerdi²¹.

Yukarıda içeriğini aktardığımız kanunnamenin çıkmasından sonra humbaracı ve lağımıcı askerleri yoklanarak bilgileri ölçülmek için önce Mühendishane-i Hümayunda sınava tabii tutuldu. Daha sonra pratik yaptırmak üzere Kâğıthane'ye götürülerek orada humbara doldurma, atma becerileri sınanmış, lağımıcılara da resimler çizdirilerek, alçıdan örnekler hazırlatılmıştı. Bu sınavlarda başarılı olanların bilgileri defter düzenlenerek padişaha sunulmuştur. Padişah, başarılı olanlara hediyeler verilerek teşvik edilmesini istemiştir²².

Humbaracı Ocağı kanunu çıktıktan sonra sancaklara ilan edilerek duyuruldu²³. Humbaracı ve lağımıcı askeri yazılacak olanda aranan şartlar da bildirilerek asker yazılması istendi. Buna göre; zeamet ve tımar sahiplerinden 25 yaşından küçük, bekâr, güçlü, kuvvetli, nizamın şartlarına

²⁰ BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/5864, Yazma, s. 11.

²¹ BOA. Cevdet Askeriye, no: 132/5864, Yazma, s.12.

²² Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi, Hatt-ı Hümayun, no:7852.

²³ Kayseri Şer'iyye Sicili, Def. No: 171, s.170, Karaman ve Konya yetkililerine yazılan yazının tarihi Mayıs-Haziran 1794 (1208 Zilka'de ortası)'tür.

uyacaklarını taahhüt eden istekli kişilerden seçileceklerdi. Her sancaktan ne kadar asker gönderildiği isim, şöhret, eşkalleri ve vilayetleri, kimin oğlu ve doğum yerinin kayıtlı olduğu defterler de İstanbul'a gönderilecekti. Ancak, Ocak-Şubat 1795(1209 evahir-i Receb) tarihli Karaman eyaletine yazılan başka bir yazıdan istekli askerlerin çıkmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü önceki yazı hatırlatılarak, tekrar asker yazımı istenmektedir²⁴.

İlan edilen kanunname tam uygulanamamış olduğu için uygulanamayan maddelerin zaman zaman haftada bir ya da iki gün ocakların nazır, ağa, kâtip ve mühendishane hocası ve ilgili kişilerce müzakere edilerek kaldırılması, uygulanması veya düzeltilmesine ilişkin görüşlerini padişaha bildirmelerine yönelik karar alınmıştır²⁵.

Söz konusu karardan sonra değişiklikler yapıldığını tespit etmekteyiz. 25 Mayıs 1794 (24 L 1208) tarihinde getirilen yeni bir düzenleme söz konusudur. Buna göre humbaracı ve lağımcı askerlerinden üçte ikisinin üçte birine memleketlerine gitme izni verilecekti. Üçte bir asker kışlarında kalacaktı. Bir sene dolunca taşrada görevli olan üçte iki askerden üçte biri İstanbul'a çağrılacak tamamı geldiğinde İstanbul'daki nöbette olan üçte bir asker memleketlerine gidebilecekti. Böylece üç senede bir üçte bir askerin İstanbul'da bulunması sağlanacaktı. Nöbet ve izin usulü sırayla devam edecekti²⁶.

Bu düzenlemeden bir süre sonra kanunda bazı değişiklikler ve ekler yapılmıştır. Yeni kanunname metninde "eski kanunnamede olan maddelerin gerekli olanları bırakılarak gereğine ve hale göre uygun olan maddeler eklenerek önceki kanun mülga olup, ittifak-ı ara ile kanun metni vaz olunur" denilmektedir²⁷. Kanunname öncesine göre oldukça detaylı olarak hazırlanmıştır. İncelendiğinde 1792'de hazırlanan kanunnamenin daha kısa ve öz olduğu anlaşılmaktadır. 1797 Kanunnamesinde ise çok daha ayrıntı bulunmaktadır. Neden değişiklik yapıldığı eğitimin ne şekilde yapılacağı, askerlerin miraslarının nasıl kalacağı, ücretleri, suç işleyenlerin hangi işlemlerden geçilerek cezalandırılacağı gibi konular ele alınmıştır. Oldukça uzun olduğundan burada tamamını vermek boyut açısından mümkün olmadığından kısaca değinmekle yetinilmiştir. 1797²⁸ yılındaki bu düzenlemeyle şunlar getiriliyordu;

²⁴ Kayseri Şer'iyye Sicili, Def. 171, s.275.

²⁵ BOA. Hatt-ı Hümayun, no:8795.

²⁶ BOA. Hatt-ı Hümayun, no:12534-B.

²⁷ 1797 tarihinde çıkan kanunname BOA. Hatt-ı Hümayun, no: 3727 devamı da 3728'de kayıtlıdır.

²⁸ Tarihi 8 Mart 1797 (9 N 1211)

Humbaracı Ocağı mensupları (zabitan, ser halife, halifeler), İstanbul'da ikamet edecekti.

Ocağın teşkilatı nasıl olacağı hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

Humbaracı kışlasında değişik boyutlarda toplam 50 kıta havan ve obüs topları bulundurulacaktı. Bu elli kıta havan ve obüs topları da 5 bölüme ayrılacaktı. Her 10 kıtasına bir ser halife, her bir kıtasına bir halife, her bir ser halifenin maiyetine onar halife, ser halifenin maiyetine 9 nefer tımarlı humbaracı ve 9 nefer mülazım tertip ve tayin olunacaktı. Her ser halifenin takımına bölük, halifelerin takımına orta denilecekti. Bu şekilde kethüda, baş çavuş ve alemardan oluşan ocak zabiti üç nefer ve ser halifeler 5 nefer bayağı halife 50 nefer ve tımarlı neferleri sıbyan, mülazım toplamda 958 nefere çıkarılacaktı. Bu miktarın arttırılması gerekirse bunlara çavuş ile başka bir bölük ihdası ve başka ser halife tayini gerekecekti.

Bunların hizmetleri farklı olduğu için rütbeleri de farklı olacaktır. Her nefer rütbelerinde mertebe mertebe ilerleyecekti. Buna göre; bir mülazım bir halifenin ortasına yazıldığı günden itibaren sırasıyla karakullukçu, aşçı, birinci arabacı, ikinci arabacı, üçüncü arabacı şeklinde ilerleyecekti. 7., 8. Ve 9. Rütbelerde humbara atabileceklerdi. 9. Mülazım başeski ve hepsine zabıt makamında olacaktı. Boşta kalan bir tımar 9. Mülazıma verildiğinde sipahi grubuna dahil olacak, birinci sipahi ve çavuş tayin edilecek, sonra birinci arabacı, ikinci arabacı, üçüncü arabacı, dördüncü, beşinci, altıncı arabacı olduktan sonra 7.,8, 9. Rütbelerde humbara atabileceklerdi. 9. Sipahi yedinci obüs bölüğünün birinci halifesi, sonra 2. Halifesi, 3,4, nihayet 10. Halife olduğunda 14 bölüğe birinci halife ve o bölükte ilerleyerek 10. Halife olduğunda 22. Bölüğe birinci halife aynı şekilde ilerleyerek 36 bölüğe birinci halife, ilerleyerek 65 bölüğe birinci halife ilerleyerek 7. Obüs bölüğüne serhalife daha sonra 14.bölüğün, 22. Bölüğün, 36. Bölüğün, 65, bölüğün ser halifeliklerine gelirler. Devamında ocak bayrakdarlığı, başçavuş, ocak kethüdalığına yükselirler. Kethüda humbaracı başı olabilirdi. Bir neferin ocağa girişinden ocak kethüdası oluncaya dek her bölüğün takımlarını ikişer defa ve kendi takımını üç defa devretmesi gerekiyordu.

Teşkilatın yapısı açıklandıktan sonra ücretler konusunda da kanunname bilgileri yer almaktadır.

Bir havanın idaresine memur olan bir halifenin maiyetindeki 9 nefer yevmiyeli humbaracılara mülazım denirdi. Bunlardan;

1. Mülazım- 24 akçe
2. Mülazım-26 akçe

3. Mülazım-28 akçe
4. Mülazım-30 akçe
5. Mülazım-32 akçe
6. Mülazım-34 akçe
7. Mülazım- 36 akçe
8. Mülazım- 38 akçe
9. Mülazım- 40 akçe ulufe alacaktı. Ayrıca hepsine 15'er akçe katık baha ve yarımşar kıyye ekmek verilecekti.

Humbaracı başlılara senelik 9500 kuruş maaş, 2500 kuruş tayinat bedeli

Ocak nazırına senelik 6000 kuruş

Katib-i evvele 2000 kuruş maaş, 1500 kuruş tayinat bedeli

Katib-i saniye 1400 kuruş maaş

Katib-i salise 1200 kuruş

Ruznameciye 700 kuruş maaş verilecekti²⁹.

Ocağın nezareti ocağın işlerini bilen, askeri konularda yetenekli, güvenilir, saygın, devlete hizmet eden birine ihale edilecekti. Bu kişi askeri malzemelerin tasarruf ve çoğaltılmasına yine askerin arttırılmasına, kuralların uygulanmasına dikkat edecekti. Bu işleri yaparken hiçbir şekilde rüşvet almayacak, hatır gönüle bakmayacaktı.

Bu kanunnameye yazılı olan maddelere hayırlı olacağı düşünülen konular düşünüldükçe eklenecekti. Diğer görevlilerin de özellikle ocak düzeni ile ilgili kurallara dikkat edip uymaları gerektiği kanunnameye tekrarlanıyordu³⁰.

Humbaracı Ocağında olan evli taşralı zeamet ve tımar sahiplerinin işlerini kolaylaştırmak için barış zamanlarında üçte ikisinin üçte biri(sülüs-i sülüsan) sıra ile memleketlerine gidebilecekleri konusundaki yukarıdaki karar yineleniyor ve ekler yapıyordu. Askerler üç takıma ayrılacak, her sene izinli gidecek askerlerin miktarları kışlada üçte bir asker kalacak şekilde ayarlanacaktı. Bunun için sabilerin(yaşları küçük henüz yetişkin

²⁹ Katib-i sani ve salise, ruznameciye önceden tımar verilmiş ancak, tımar neferlerin hakkı olduğundan karışıklığa sebep olacağı düşünülerek tımarları alınarak maaş bağlanmıştır. Bkz. BOA. Hatt-ı Hümayun, no: 3727.

³⁰ BOA. Hatt-ı Hümayun, no: 3727.

olmayan kayıtlı askerler) sınırlarda ve başka yerlerde görevli olanların miktarı göz önünde bulundurularak, eksik ise bir sene tamamlanınca dönecek olanlardan kışladaki sayı tamamlandıktan sonra diğer gidecek askere izin verilecekti. Her sene vilayetlerine gidecek ve kışlada kalacak askerlerin zeamet ve tımar sahiplerinin hepsinin defteri tutulacak sadrazama sunulacaktı. Bu defterler, defterdarın telhisi ile baş muhasebeye kaydedilecekti. Defterhane-i amireye ilm ü haberleri gönderildikten sonra vilayetlerine gidecekler ruhsat baş muhasebeden ocak tarafına defter sureti verilmedikçe nazır, ağa, kethüda ve diğer subaylar izin vermeyecekti³¹. Yapılan düzenleme ile humbaracı askerlerinin memleketlerine sıra ile gitmelerine izin verilerek hem izin yapıp ailelerini görmeleri sağlanmış hem de kışla boş kalmamış oluyordu³².

Salı- Cuma tatil günleri dışında yazın talim alanlarında kışın ise kışlalarında eski ve yeni tımarlı ve yevmiyeli humbaracı askerleri nöbet ile subaylarıyla eğitimlerine devam ederek gerekli askeri eğitimi alacaklardı. Bundan böyle askerler yılda iki kez yoklama ve imtihan yapılacaktı. İmtihanda başarılı olanların defteri sadrazamlığa sunulacaktı.

Taşralı ve İstanbullu, Ocağa girecek olan tımarlı ve yevmiyeli askerlere önce uyulması gerekli şartlar birer birer söylenecek ve isim, eşkal ve şöhretleri deftere kaydedilerek senedleri ellerine verilecekti.

Humbaracı Ocağında İstanbullu ve İstanbul yakınlarında evli olan yevmiyeli askerler de iki guruba ayrılacak ayrı defter tutulacak bunlar da sıra ile evlerine gidebilecekti. Bir grup pazartesi günü ikindi vaktinden sonra Salı günü ikindi vaktine kadar, diğer grup da Perşembe ikindi vaktinden Cuma ikindi vaktine kadar izinli sayılacaktı³³.

Askerlere ve subaylara yapmaları gerekenler bir kağıda yazılarak her ay yüz yüze okunacak, uyulması tembih edilecekti.

Yapılan bu düzenleme ile subayların sahip oldukları gelir ve tımar-zeameti evlatlarına bırakmaları hakkı getirildi. Çocuk sayısı bir ise tamamı, birden fazla ise kalan miras eşit olarak bölüştürülecekti. Vefat eden subay çocuksuz ise üzerindeki gelirler yerine atanan subaya geçecekti. Miras kalan çocuklardan biri ölürse, hisse almamış dördüncü, beşinci kardeşlerine yoksa diğer kardeşlerine paylaşılacaktı. Sonunda devredecek kimse kalmadığında miras, yeni askerlerden birine imtihanla devredilecekti³⁴.

³¹ Yazma, s.60. Koç-Yeşil, a.g.e., s.134-141.

³² Yazma, s.60.

³³ Yazma, s.61.

³⁴ Yazma, s.62. BOA. Hatt-ı Hümayun, no: 3728.

Ocakta yetişkin çocuğu (tüvana) olan sakat, iş göremez kişi kendi isteğiyle gelirini çocuğuna bırakmak isterse çocuklarıyla Divan-ı aliye çıkıp varlık göstereceklerdi. Bu gibi kişiler nazırlarının da işareti ile 10 tımarlıdan da dilekçe alıp kendi dilekçesini de ekleyerek Bab-ı âliye takdim edecekti. Çıkacak berata şahitlerin isim ve tımarları da yazılacaktı. Yalan beyan veren olursa, gelirleri geri alınacak ve cezalandırılacaklardı. İş göremezlerden kendi istekleriyle emekli olmak isteyenler de Divan-ı âlide bizzat bulunacaklar, öldüklerinde gelirleri başka askere tevcih edilecekti.

Humbaracı Ocağı askerlerinin şartlara uymayanları ağaları tarafından değnek vurularak ve yarım mühürlü mektup ile cezalandırılacak, kale hapsi verilecekti.

Ocak askerlerinden barış zamanı bir yere havansız ihtiyaç olan kadar miktarda humbaracı göndermek gerekirse İstanbul ve taşra izninde bulunanlardan nazır ve ağaları tarafından seçilip gönderilecekti. Sefer zamanında ise humbaralardan biri işe yaramaz olduğunda o humbaranın askerleri üzerinde diğer nişanı kazanmış olan yedek humbara hizmete girecekti. Bir humbaranın savaş sırasında beş altı askeri şehit olduğunda diğer yedek humbaralar askerlerinden birer ikişer adam ayrılarak oraya gönderilecekti. Gerek barış zamanı, gerek savaş zamanı bütün humbaracı askerleri emredildiği şekilde yerleşeceklerdi. Barış zamanlarında sınırlara ve bazı gerekli mahallere gerek humbara atmak gerek talim için humbaralı veya humbarasız asker gitmesi lüzumu ortaya çıktığında 60 askere kadar İstanbul nöbetinde ve fazlası da taşra izninde olan askerden sağlanacaktı. Nöbet ve göreve, izne gitme durumlarına özen gösterilerek haksızlık yapılmayacaktı.

Şimdi ki mevcuda İrad-ı Cedid'den ilave edilecek tımarlardan başka Rumeli Eyaletinin İstanbul'a yakın olan Paşa Sancağındaki Sofya, Filibe, Tatarpazarı, Dimetoka, Edirne, Manastır, Siroz, Drama, İpsala, Malkara, Keşen, Cisir-i Ergene, Selanik Sancağındaki Selanik, Vidin, Karaferye, Köstendil Sancağındaki Köstendil kazalarından yeniden yerlilerden ve kabiliyetli kişilerden ocağa tımar sahibi yazılacak, Ocağın tımarlısı 500 kayda çıkarılacaktı³⁵.

Mart 1797 (evasıt-ı N 211) tarihinde çıkarılan bir emr-i şerif ile de askerlerin cezalandırılmalarını gerektirecek durumlar açıklanmıştır. Buna göre; Kurallara uymayan, talim mahalline gitmeyen, tımarlı ve yevmiyeli humbaracı ve lağımcı askerlerinden ve acemilerinden (mülazım), birbirleriyle veya başka kimse ile tartışmaya cesaret edenler derhal ağaları tarafından yakalanarak, kışlalarında hapsedilecekti. Değnek vurmakla sorun

³⁵ Yazma, s.62-63.

çözüme ulaşacaksa değnek vurulacak, kale hapsi gerekirse hapsedilecekti. Askerlerin durumunu halifeleri araştırarak sırasıyla halifeler baş halifeye, onlar çavuş, alemdar, kethüda ve ağaya bildirilecekti. Olaylar gizlenmeyecek gizleyen olursa onlar da cezalandırılacaklardı³⁶.

Sonuç

III. Selim Döneminde birçok alanda yapılan yenilikle beraber Humbaracı Ocağında da önemli düzenlemeler yapıldı. Ocakta yeni getirilen kuralların ayrıntılarıyla düşünüldüğü, eksiklerin de sonra çıkarılan ek nizamnamelerle giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Ocağa asker alımı ve eğitimine 1792 yılında çıkarılan nizamname ile ağırlık verildiği görülmektedir. Askerlerin İstanbul'da kışlarında bulunmaları ve askeri eğitim yapmaları kuralı getirilmiştir. İstanbul dışına çıkmayacaklardı. Ayrıca, bekâr olmaları kuralı vardı. Hatta evli çocuk sahibi olanların tespit edilerek ocağa yeniden alınmayacakları kararlaştırıldı. Askerler arasındaki hiyerarşik yapı belirlenmiş, ocaktan sorumlu bir nazır olacağı ilkesi getirilmişti. Yapılacak kışlada, askerlerin yaşamlarına dair gerekli şartların sağlanmasına ilişkin kurallar da açıklandı. Gelirleri tespit edildi. Ocak mevcudu 750 olarak belirlenmiştir. 1792'deki düzenlemeden sonra gerektiğinde bu kuralların değiştirilmesi ve yenilerinin eklenmesi kararı alınmış ve bu karar doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır. 1794'te yapılan buna örnektir.

Daha sonra 1797'de nizamnameye yapılan ekte özellikle miras konusunda değişiklik yapıldığı görülmektedir. Askerlerin, gelir ve tımar-zeametleri çocuklarına bırakmaları önceki düzenlemede yokken şimdi subayların, gelirlerini çocuklarına bırakabilmeleri kuralı getiriliyordu. Ayrıca, askerlerin önceden İstanbul'dan çıkamazken 1794 ve 1797'de yapılan ekle memleketlerine gitmelerine izin verilmesi kararı çıkarılıyordu. Bu nizamnamede özellikle eğitim ve disipline özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Buna ilişkin askerlerin cezalandırılmalarına dair kurallar da getirilmiştir. Ocağın mevcudu 958'e çıkarılmıştır. Subayların ücretlerinde değişiklik yapılmıştır. Böylece, 1797'de çıkarılan kanunname ile hepsi toplanarak Ocağa ilişkin kurallara son hali verilmiş görünmektedir.

³⁶ Yazma, s.66-67.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi Hatt-ı Hümayun Tasnifi, No:3727, 3728, 7852, 8795, 12534-B.

Cevdet Askeriye, No:132/5864

Kayseri Şer'iyeye Sicili, Def. No: 171

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Yazmalar, No:Y-534

Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. VI, 1309, S.356-358.

Baysun, M.Cavid, "Kumbaracı", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara, 1993, S.982-985,

_____ "Ahmet Paşa Bonneval", *İslam Ansiklopedisi*, c.I, Ankara,1993, S.199.

Beydilli, Kemal-Şahin, İlhan, *Mahmud Raif Efendi Ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri*, Ankara, 2001.

Çadircı, Musa, "Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid Ortasının Teşkili Ve Nizam-ı Cedid Askeri Kanunnamesi", *Bellekten*, XXXV/141, Ankara, 1972, S.1-13,

Hallaçoğlu, Ahmet, "Humbaracı", *DİA İslam Ansiklopedisi*, c.18, Temmuz 1998, s. 349-350.

Karal, Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Nizam-I Cedid 1789-1807, Ankara, 1988,

_____ "Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları*, 1/6 (1942), s.415-425, 1/8 (1942), s.104- 111, II/11(1943), s.342-351, II/12 (1943), s.424-432.

Koç, Yunus-Yeşil, Fatih, *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, Ankara, 2012.

Özkaya, Yücel , "III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.I/1, 1963, s.145-156,

_____ "Orta Anadolu'da Nizam-ı Cedid'in Kuruluşu Ve Kaldırılışı", *100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, S.509-536.

Shaw, Stanford J. , *Eski Ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Çev. Hür Güldü, İstanbul, 2008, S.163-164.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, II*, Ankara,1984, S.117-120